

ТМ Г. XXXII Бр. 2 Стр. 415 - 423 Ниш

април - јун

2008.

UDK 316.334.3:329

Прегледни чланак

Тодор Куљић

Примљено: 29.01.2008.

Филозофски факултет

Београд

ПОСЛЕСОЦИЈАЛИСТИЧКИ АНТИКОМУНИЗАМ

Резиме

У прилогу је сажето скренута пажња на главне садржаје антикомунизма насталог крајем 20. века у Србији и окружењу: нормализовани национализам, анти-антифашизам и антитоталитаризам. Указано је на улогу домаће хуманистичке интелигенције у овом снажном процесу идејне трансформације. Она је начинила масовни радикални заокрет с лева удесно, из марксизма у антимарксизам и антикомунизам. Интелектуалца дисидента заменио је "интелектуалац" конвертит који је исконструисао и испеглао аутобиографију и створио друштвеноприхватљиви идентитет.

Кључне речи: антикомунизам, антитоталитаризам, конверзија, интелигенција
Антикомунизам (у даљим наводима АК) је идејна и практична усмереност против комунистичке идеологије и социјалистичких режима. То није хомоген него растегљив противстав фашистичке, конзервативне или либералне природе. Настао је у 19. веку као реакција на изворни марксизам, а раширио се након 1917. Већ 10. 1. 1919. педесет најмоћнијих представника немачке индустрије, трговине и банкарства основало је у Берлину богати фонд за борбу против бољшевиизма, а круг је формално завршила Резолуција Парламентарне скупштине Савета Европе од 25. 1. 2006. којом су злочини фашизма изједначени са злочинима које су починили исто тако тоталитарни комунистички режимима. Није било већег отпора резолуцији јер су се бивше државне социјалистичке елите преобратиле у капиталистичку конкурентску мафију, а левичарска интелигенција је поодавно скренула удесно.

todorunbg@ptt.yu

416

Овде би требало размотрити питање да ли су савремени антикомунисти нова политичка генерација са дугорочно стабилним основним политичким ставовима и реалним искуством формираним у сукобу са комунистичким режимом? На први поглед то јесте нова политичка генерација јер је чине различите старосне кохорте формиране истим прекретничким догађајем почетком 1990-их и заједничком визијом друштвене промене. Не мање је упадљива екстатична тачка генерацијског тријумфа – слом европског социјализма, а препознатљива је и основа генерацијског јединства – zasiћеност соција-

лизмом. Као да нове антикомунисте веже и иста заједница сећања која се у земљама транзиције не огледа само у оцени социјализма као тоталитаризма једноумља и "црвеног холокауста", него и у чишћењу националне прошлости од уљеза – комуниста. Да ли је у режимима бивше Југославије данас на делу генерацијска освета Титових пионира или пренаглашено покајање његових лакеја? У овом прилогу би требало ближе преиспитати горње претпоставке.

Најпре треба уочити да постоји (1) бирократски АК који држи да комунисте треба потиснути у легалном изборном поступку и (2) демонолошки АК који тврди да су сва средства дозвољена у елиминацији комуниста. Обе верзије почивају на карактеристичним антикомунистичким стереотипима. Буржоаски либерали истичу негирање правне државе и поделе власти у социјализму, његову економску нерационалност, паразитизам и једначарство у колхозу. Конзервативци највећу опасност виде у атеистичкој комунистичкој утопији која убија бога и морал уводећи колективизам и групни брак. Националисти у комунизму виде пре свега белосветски интернационализам који уништава национални осећај, меша нацију са другима, чини је неосетљивом за национални интерес и лишава је одбрамбене моћи. Даље, комунисти уништавају веру без које је национализам хладан механизам, јер вера спушта у дубину национални осећај, учвршћује и хомогенизује нацију. Династички антикомунисти свему додају антимонархизам који лишава нацију круне, важног надпартијског интегративног симбола.

Нови антикомунисти операционализују поменуте стереотипе на разне начине. За одржавање генерацијског јединства, поред преломног искуства, нужно је и осећање обманутости старим. Нови антикомунисти га подгревају на разне начине. 1. Најпре, готово увек због пробојности реторике говоре о комунизму, а не о социјализму. Заборављају да на државном нивоу у досадашњој историји комунизам није био никада остварен. Може се говорити само о развијеном социјализму. 2. Неретко се тврди да су водећи комунисти били Јевреји или припадници друге нације. Још је цар Николај II 1917. све водеће большевике сматрао Јеврејима, а како је И. Еренбург бежећи из Кијева 1919. бележио, белогардејци су на станицама викали: "Јев-

реји, комесари, комунисти – напоље из воза" (Nolte 1999:115). И данас се у Румунији држи да су водећи комунисти овде били руски или мађарски Јевреји, а у Пољској да су то били руски Јевреји (Shafir 2000:12), Хрвати тврде да су то били Југословени, а Срби подсећају да су их комунисти расрбљивали. Да и антикомунисти имају властиту теорију завере и мартирологију запазио је А. Михник када је писао о АК са большевичким лицем. 3. Биће да је то у вези са наредном склоношћу антикомуниста да игноришу фашизам, нарочито код властитог народа. Тако пољски националисти тврде да су у Аушвицу убијани Пољаци, а румунски понављају да је румунске Јевреје убијао Хорти (Shafir 2000:13). 4. Из пројектовања фашизма на друге следи анти-антифашизам. Можда и није много необично то што су у времену када читав регион проживљава кризу идентитета Р. Дмовски и Ј. Пилсудски у Пољској, Д. Љотић у Србији, А. Павелић у Хрватској и И. Дончев у Бугарској преоцењивани као патриоти, а антифашистички комунисти стекли стигму националних издајника. Да је Абрахам Видкун Квислинг био Србин или Хрват данас би био прог-

лашен за жртву комунистичког терора. 5. Поменути заокрет скоро да је разумљив с обзиром на то да је социјализам проглашен свуда мрачном прошлошћу. Њему насупрот нормализовани национализам свуда је скројио нови историјски континуитет у ком је за комунизам стајало да је прекид, црна рупа, издаја. Сваки национализам птоломејски центрира жртву око властитог народа. Оживљене "истинске жртве" новог континуитета су Ј.Антонеску, М. Будак, М. Недић, В. Велмар-Јанковић, Ф. Салаш и Ј. Тисо. Доследно томе словачки ревизионисти пишу да је Тисо спасавао Јевреје, Павлићеве ћерке сведоче да њихов отац није мрзео Јевреје, а слична је и деконтаминација Хортија у Мађарској. Свуда је нови АК удобни конформизам транзиције који се исказује у стереотипном и анти-антифашистичком денунцирању социјалистичке прошлости. 6. Оживљена антиталитарна реторика је у еволуцији новог АК задовољавала потребу за политичком коректношћу, тј. проходним жаргоном. Најпре је у име националне државе одбачено интернационалистичко југословенство као мондијализам, а у другој фази је у име истог циља социјалистички колективизам осуђен као облик командне тоталитарне економије. 7. Растезањем појма комунизам овај постаје "супер категорија" лишена омеђеног садржаја. Комунизам је појам-контејнер у који се укључује све нежељено. Безобални појам није користан само у политици него и у науци о политици као категорије за редуковање непрегледности независно од места и времена. Из мноштва субјеката који осмишљавају нови АК треба издвојити преобраћене интелектуалце. Ако се изузму југоносталгичари и ретки преостали левичари, данас ће се у државама бивше Југославије просечни интелектуалац осетити дисквалификованим и омаловаже-

ним ако за себе не каже да је увек био противник марксизма и социјализма. Овлашним прегледом нове проширене палете "доследних дисидената" и "жртава" испада да је социјализам скоро пола века опстајао упркос вољи већине данашњих интелектуалаца антикомуниста који су му се тобоже увек противили. Испада да су 1990-те ослобођени диктатуре многи "антимарксисти" и "борци против комунизма" који су му се дуго опирали или чекали да падне Зид. Опора реалност њихових записаних радова говори другачије. Објављени радови о марксизму, самоуправљању и Савезу комуниста новопечених антикомуниста до 1990-тих неугодни су сведоци њихове "доследности". Ревносни марксисти преко ноћи су постали исконструисане недужне жртве тоталитаризма, а нови АК још увек је унутрашњи цинизам овог преокрета. Нови АК одмах је уткан у аутобиографију, најчешће преко тврдње о ранијем скривеном неслагању или дисидентству. Тиме се нове "жртве" лишавају одговорности за прошлост једноумља. Раскорак између аутентичне и друштвено прихватљиве прошлости је 1990-те решен прећуткивањем личне и гласном демонизацијом службене комунистичке прошлости. Ја у томе нисам учествовао, одговорност је на несрбима, издајницима или на безличним инстанцама као што су тоталитарна партија, утопија, идеологија и полицијски режим. Заборавља се да утопија и идеологија не убијају, већ су људи понижавани и злостављани од конкретних појединаца. Сваљивање одговорности на безличне ентитете треба да створи привид радикалне системске критике. Осим тога, неименовање одговорних прећутна је солидарност конвертита која почива на бојазни да и мене не про-

зову.

1

АК је оквир новог поретка сећања, али и заорава.

Нови АК код интелектуалаца необјашњив је без уочавања дисконтинуитета нормалности након слома европског социјализма: оно што је јуче било морално (друштвеноекономска једнакост, солидарност, интернационализам) данас је постало ненормално и обрнуто. Још увек је загонетна саморазумљивост ове трансформације и то како су капитализам, религија и национализам преко ноћи постали но-

1
Да се овом прилогу не би слично приговорило може се нпр. подсетити да је актуелни државни секретар у Министарству вера, социолог, стекао факултетску диплому на одбрани марксизма, а докторску на критици марксизма трудећи се упорно да аутобиографију оплемени исконструисаним трпљењем у социјализму. У раним радовима правдао је еманципацију и спорио капитализам, данас је боготражитељ и мрзилац левике и просветитељства. Са истим жаром са којим је тражио Маркса, данас брани онострано. Прва диплома својевремено му је омогућила да се запосли у марксистичком научном институту, приклањањем другом ауторитету постао је политички кадар конзервативаца. Само на први поглед реч је о вулгарној и баналној конверзији. Ако се ближе размотри овај тип "интелектуалца" показаће се да се у души није променио онај ко данас жестоко оспорава, оно што је раније жарко бранио.

419

ви критерији нормалности. Нема сукоба левике и деснице. АК је нормализован, преостало је утркивање бивших левичара у доказивању нове лојалности. Интелектуалца дисидента заменио је интелектуалац конвертит. (У средњевековним манастирима *Conversus* је био касно придошли новак, лаик, у звању редовника). Остати доследан интелектуалац код крупних епохалних заокрета није било лако. Мало ко држи да је недоследан јер је самопоштовање основа психичке стабилности. Како онда свладати рез у биографији? Утисак је да се већина послесоцијалистичке хуманистичке интелигенције односи арогантно према властитом заокрету у друштвенополитичком опредељењу, а тек понеки са малом дозом нелагоде. Можда и отуда што је био масован, заокрет с лева удесно брзо је нормализован и тиме лишен моралних дилема, чиме је значај опредељења релативисан. Да је промена опредељења била у потпуности природна, тј. да јој није било потребно правдање, ствари не би биле тако сложене. Међутим, већ постојање извесних оправдавања уноси неке важне нијансе у процес преобраћања нових антикомуниста. Просто речено, да је конверзија до краја нормализована не би јој требало правдање нити насилно глачање аутобиографије. Утисак је да у овом процесу ипак има застоја. Наиме, премда је лишена радикалне стигме, конверзија још увек носи призив извесне неморалности и ствара одређену нелагоду. Да би се ова отклонила, требало је изградити удобни самоопис у чијем је језгру доследност. По природи ствари у овом напору највећи виртоузи истекли су из редова хуманистичке друштвенонаучне интелигенције. Приписивање, самоприписивање и другачије акцентовање прошлости мање или више вешто се замагљава проходним високопарним "научним" жаргоном. У аутобиографском памћењу ранији друштвено неприхватљиви садржаји (кулачко порекло или четничка прошлост чланова породице) преко ноћи постају оса самописа нових антикомуниста. Овога не би било да није озваничена парохижална надменост код свих националиста: једни истичу највећи ратни, други цивилизацијски, а трећи мисионарски учинак. Нови антикомунисти су полагали право на положај или углед банал-

ним истицањем исконструисаног властитог жтвовања (понајвише националног учинка), јер је жртва бесконкурентска харизма која тражи освету или обештећење. Христолошки образац у ком морално надмоћна жртва увек води спасењу не преузимају само херојски митови, него га прагматички својатају нови антикомунисти. На неки начин и овде онострано постаје ослонац морала и метаполитички слој правдања конверзије.

Социолошки посматрано, масовно пресвлачење у транзицији показатељ је несрећне свести хуманистичке интелигенције која је била затечена наглom сменом епохалне свести. Ипак интелектуалце-виртоузе радикални слом поретка нормалности само је на почетку

420

збунио. Брзо су му се солунашки прилагодили најпре тврдећи да нису били уплетени у комунизам, а затим да су били жртве комунизма. Бришући комунизам из аутобиографије савремени антикомунисти су избегли суочавање са личном прошлошћу и стекли алиби за учешће у јавном неолибералном службеном АК. Не само што нема саморефлексије у преиспитивању минулог опредељења, него се по правилу властита комунистичка прошлост уопште не помиње. Обично се денунцира као искуство других. Колико год да је у друштву захваћеном ратом и кризом глечање аутобиографије било оруђе преживљавања зарад осигурања живота и запослења, ипак то не умањује неморалност овог средства. Ако бескрупулозност и није упадљива то је зато што је успешно замагљава службени антикомунистички поредак сећања.

Можда овде изнете критичке оцене и нису новина, јер је одавно уочена ендемска непостојаност домаћих интелектуалаца. За њих морални садржај политичких идеја није трајан, постојан и надвремен јер је уосталом и људска природа константна, него је моралност везана за хегемону епохалну свест, моћ и власт и самим тим хронично нестабилна. Конкретни стратешки однос моћи у одређеном историјском раздобљу (надмоћ левице, либерализма или фашизма) гради хегемони критериј у оцени рационалности идеја које се бране или одбацују. Код епохалне свести коју намећу водеће класне снаге ширег историјског раздобља нема дистанци нити нијансирања идеја. Владајуће снаге диктирају, а подвлашћени екстатично прихватају и још страсније демонизују идеје. Интелектуалци су најчешће били популаризатори стратешких вредности које су обликоване у реалним центрима моћи. Још више од тога они су хегемоне идеје брзо прихватили као оквир самовиђења (идентитета) и уверења. Зато чињеница да су бивши марксисти постали најжешћи антимарксисти може бити необична само неупућенима. Доказивање нове лојалности по правилу тражи пренаглашено покајање. У том грчу конверзије заборавља се да су истинске моралне и рашчаравајуће идеје, а које је истакло још класично просветитељство, трајније од пролазних историјских односа моћи између идеологија и постојаније од колебљиве епохалне свести. Интелектуалци треба да размишљају коперникански, а не птоломејски и да промене тумаче из птичје, а не из жабље перспективе. Не окреће се свет око моје државе, нације, странке или идеологије, како мисли просечни антикомуниста. Хладни рат је тражио искључивости с обе стране гвоздене завесе, али се након његовог несатанка дигла нова магла. Једнакост шанси за запослење и образовање, борба против израбљивања и незапослености, солидарност, самоуп-

рава и демократска расправа су трајно пожељне идеје, али нису у средишту епохалне свести глобализације. Нажалост, фордистичка неолиберална релативизација ових трајно признатих вредности већи-ни није прозирна.

421

Слом европског социјализма обележио је слом интелектуалне левице између осталог и стога што су идеје левице раније скоро безостатно поистовећиване са режимима који су се преко њих правдали. Није било довољно нережимске левице која би преживела слом реалног социјализма, нити органске интелигенције чврсто везане за произвођачку класу. Зато је гро интелигенције на првој окуци конвертирао. Урушавање социјализма између осталог обелоданило је и несрећну свест марксистичких интелектуалаца, а садашњих либерала и конзервативаца. Иако је прагматични марксизам брзо замењен дидактичним либерализмом и етнократизмом, ипак је унутрашњи хабитус интелигенције остао непромењен. Просечни српски интелектуалац је био титоиста за време Тита, марксиста у једнопартијском, а антикомуниста у вишепартијском систему, националиста у атмосфери нормализованог национализма, опозиционар онда када је то било дозвољено. Не само што није било дистанце према поретку и његовим вредностима, него је недостајало интелектуалности у Золином и Ничеовом смислу. Није, наиме, сигнатура интелектуалца само јавна употреба ума, која се у Француској пробила од афере Драјфус, него и настојање које Ниче назива борбом против духа времена. Интелектуалци не треба да пристају уз владајући режим, али ни уз хегемони дух времена који у себи такође носи огромну количину конформистичких вредности. Интелектуалци могу правдати заокрете, али уз карактеристичну уздржаност која се од политичара не може очекивати. Осим тога, није тачно да се интелектуални став може показати само у ауторитарном друштву и да је робија једини начин да се покаже храброст пред ризиком. Не мање је погрешно данашњу неолибералну свеопшту дозвољеност мешати са слободом. Ако у вишепартијском режиму и нема простора за појаву дисидената, то не значи да је истинска интелектуалност релативисана. Имати идентитет (постојани самоопис) значи остати истоветан са собом и код дубоких промена околине, тј. упркос другачијим нормативним структурама очекивања. Идентитет није неспојив са саморефлексивним сазревањем, али јесте са нерелексивном конверзијом. То су различити процеси. У савременој атмосфери наизглед свеопште дозвољености интелектуалцу није тешко да се не сложи са владајућом партијом, што чине многи "легионари тренутка". Теже је бити борац против духа времена, кадар за одупирање конформизму који носи колебљива епохална свест. Данас се критички хабитус интелектуалца не огледа у критици властитог режима (јер овај непослушне не гони у тамницу), него у сумњи у његове темељне епохалне претпоставке: национализам и безалтернативност капитализма. Не огледа се критичност ни у оспоравању прошлости. Прошлост се не критикује, њо-ме се баве историчари. Морално право на критику прошлости имају само они који су кадри да реално представе властиту небрушену, а

422

не испеглану аутобиографију. Чак и они ређи који, додуше, признају властите комунистичке илузије, али се арогантно односе према њима, нису поуздани сведоци. Управо се савремени антикомунисти распознају по искупљивачкој критици прошлости, "доследној" биографији и пренаглашеној апологији садашњице.

Да ли се због напред реченог нови антикомунистички интелектуалци уопште могу назвати генерацијом у смислу истинског дисконтинуитета са прошлим? Тешко, ако се има на уму да је нови АК нераздвојива мешавина искуства, приписивања и самоприписивања исконструисаних хероизованих дисидентских учинака. Ако се уз то не заборави да је свака хероизација растегљиви садржај самописа, онда су сумње у генерацијски дисконтинуитет још изразитије. Најмање је важно то што је кумулативна хероизација антикомуниста заогрнута одбраном владавине права. Пре ће бити да је реч о виртуелним дисидентима, реалним конформистима чија звучна одбрана правне демократије, уставности и демократије у клими неолибералног егоизма никоме не смета. Одавно је уочено да се не може претендовати на интелектуалност, а не бити дисонантан. Има ли тога код нових антикомуниста? Између новокомпонованог антикомунисте и интелектуалца не постоји само низ мање или више значајних разлика, него оштра начелна супротност. С обзиром да нови антикомуниста осуђује у одсуству оптуженог (спори нестали режим коме је раније пружао подршку или га није критиковао), румунски историчар Данијел Барбу закључује да је његов магистеријум дубоко неморалан (Barbu 2000:28). Утолико треба закључити да нови антикомунисти немају реални генерацијски дигнитет јер њихова политичка свест није настала као последица отпора нити страдалничког искуства у социјализму већ више као прагматична реконструкција непроживљеног друштвеноприхватљивог трпљења.

Литература

Barbu, Daniel. 2000. Der Postkommunistische Antikommunismus, Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik, 12.Jhrg.H.1: 21-29.

Nolte, Hans-Heinrich 1999. Schwarzbuch des Kommunismus, Berliner Debatte Initial, Jhrg.10,H.1:113-116.

Shafir, Michael. 2000. Neuigkeiten und Ansichten über Mittel- und Südosteuropa. Radikale Politik in Ostmitteleuropa, Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik, 12.Jhrg.H.1:5-21

.

THE POSTSOCIALISTIC ANTICOMMUNISM

Summary

This article concisely presents the main features of new anticommunism in Serbia and countries in its environment. Several points are discussed in more detail: normalised nationalism, anti-antifascism and antitotalitarianism. The article analyzes the role the national humanistic intelligentsia has played in the mass conversion from left to right, from Marxism to anticommunism. The intellectual dissident has been replaced by the «intellectual» convert who has changed and washed his autobiography and won for himself a new, socially acceptable identity.

Key Words: Anticommunism, Antitotalitarianism, Conversion, Intellectuals